

Az elfogadhatatlan termelési kockázatokról és következményeiről

A globalizált világ gazdaságában összefüggés van egyrészt a termékek előállítása során a kizsákmányolással párosuló kockázatos munkavégzések, az emberek tömegeit sújtó egészségkárosodások, másrészt a termékek egyre gyorsuló fogyasztása, ennek következményeként a mindinkább növekvő hulladékmennyiség és a globális környeztkárosítás között. Rendelkezésünkre állnak olyan gazdasági, szociális, morális és jogi ismeretek, amelyek elemzésével e jelenségek és folyamatok összefüggései megismerhetők, és leírható az okok és következmények metamorfózisa. A tudomány, a politika, a gazdaság, és a civil szféra együttműködésétől függ, hogy egy inkább optimista, vagy egy inkább pesszimista vízió fog-e megvalósulni.

E dolgozatot elkészítésének célja annak bemutatása, hogy az utóbbi évtizedekben gyorsuló tempóban átalakuló gazdasági-társadalmi rendszerek, az e rendszerekben élő politikai és gazdasági, valamint társadalmi szervezetek és emberek miként reagálnak a globalizálódott világnak a társadalomra nagy veszélyt jelentő, és számos esetben a látencia tartományában megbúvó kriminális összefüggéseket sem nélkülöző jelenségeire.

Ebből a célból igyekszem vázolni, hogy milyen összefüggés állapítható meg egyes kockázatos munkavégzések, az ezekkel párosuló egészségkockázatok és a globális környeztkárosítás között. A legmarkánsabb (és talán épp emiatt egyes mainstreamnek tekintett irányzatok képviselői által olykor vitatott vagy éppenséggel tudomásul sem vett) elemző és értelmező tudományos irányzatokra építkezve logikus magyarázatokkal kívánok szolgálni az e jelenségeket és folyamatokat magyarázó okokra, ezek következményeire és metamorfózisára.

Megismerhetjük, hogy egyrészt a kizsákmányoló munkavégzés, az előbbi következményeképp olcsón előállított termékek, másrészt az emberek egészségének kockázata, továbbá a természeti környezetet egyre súlyosabban érintő szennyeződések egymással oksági összefüggésekben álló, a társadalmak és kultúrák szövetébe mélyen beágyazódott és kölcsönösen egymásra hatást gyakorló tényezők.

A kockázatokról

E sorok írója több mint fél évszázada foglalkozik a kockázatok mindenkor aktuális megjelenési formái közül azokkal, amelyek tömegjelenségként kezelhetők, és kriminális vonzataik vannak. A XX. század második felében ilyen események voltak a balesetek rohamosan elterjedő formái, elsődlegesen a közlekedési balesetek. A műszaki fejlődés ráirányította a figyelmet a foglalkozási, valamint a szabadidő-balesetekre is. Bár ez a tudományos fejlődés által indukált, és a gazdasági változások inicializálói által hasznosított folyamat mindmáig nem állt meg, mégis egy idő után az *ember–munkaeszköz* (eminensen a gépjármű)–*környezet* hármásában lényegében sikerült (csaknem) valamennyi olyan ismeretanyagot rendszerezve közkinccsé tenni, amelyek megmagyarázzák e balesetek legfontosabb összefüggéseit.¹ Ebben a rendszerben a gyenge láncszem természetesen mindig az elfogadhatatlan kockázatot vállaló vagy ilyen rizikóvállalást eltűrő ember, akkor is, ha ezt az álláspontját személyesen, és akkor is, ha egy intézmény nevében képviseli. Épp ezért történnek mindmáig változatlan intenzitással erőfeszítések arra, hogy e hibázásokat sikerüljön megelőzni, vagy ha ez nem lehetséges, legalább a következményeiket minimalizálni.

Kérdésként merül fel, hogy vajon hol húzhatók meg az *elfogadható kockázatok határai*. Amennyiben a *büntetőjog fogalomkörében* maradhatnánk, úgy viszonylag egyszerűen megadható volna a válasz. Mi más lehetne, mint az, amelyet egyrészt az aktuális (territoriálisan hatályos és érvényes) jog szabályai, másrészt az előbbit követő jogalkalmazás közvetlen vagy közvetett módon ilyenre nyilvánít, vagy ilyenként kezel? Tágabb értelemben úgy fogalmazhatunk, hogy azokat a kockázatok soroljuk ebbe a körbe, amelyeket a jog szabályai tiltanak, mert azok a jog területi hatálya alá tartozván biztosan elfogadhatatlanok. Következésképp: amely kockázati formára vagy kockázatkövetkezményre *nincs érvényes tilalom*, az esetleg közvetve vagy közvetlenül támogatott, de legalábbis megtűrte kockázat; a kockázat gyakorlója ennek folytán a tilalmi zónába nem eső kockázatot valósít meg.

Finszter Géza társadalmi szempontból vállalható és nem vállalható kockázatok között tesz különbséget.² A fentebb exponált kérdésre adandó választ negatív oldalról közelíti meg, amikor azt írja, hogy „Az *nem kérdés, hogy a bűncselek-*

¹ Irk Ferenc: *Társadalom – gondatlan bűnözés – megelőzés*. BM Kiadó, Budapest, 1990

² Finszter Géza: A vállalható és a nem vállalható társadalmi kockázatok. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a „Biztonsági kockázatok – rendészeti válaszok” című tudományos konferenciáról*. Pécs, 2014, 5–25. o. [Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XV.]

mény a nem vállalható kockázatok körébe sorolandó. Azon túl viszont szinte képtelenség annak eldöntése, hogy valamely legitim cél érdekében mekkorát szabad kockáztatunk.”³ Ezt pedig abból az álláspontból vezeti le, amelyik szerint a büntetőjogászok „A kockázatvállalást akkor tekintették megengedettnek és egyben büntethetőséget kizáró oknak, ha az olyan cél érdekében valósult meg, amely közösségi szinten előnyös, ennek az előnynek az elérésére reális esély volt és az előny lényegesen nagyobb sikert eredményezett, mint amit a kockázatvállalás nélkül el lehetett volna érni”⁴.

A kriminológust azonban ez a válasz maradéktalanul nem elégítheti ki, mert legalább két érvet tud felhozni e gondolkodásmód ellen. Az egyik: lehetnek olyan létező (finszteri fogalmazásban elfogadhatatlan társadalmi) kockázatok, amelyek épp újdonságuknál fogva a mindig megkésve szankcionáló (büntető)jog fogalomtárában még nem szerepelnek. A másik: ha jogi szabályok nem tilalmazzák is, de morális érvek szemben állhatnak valamely magatartásnak nemcsak a megengedettségével, hanem megtűrttségével is. A kriminológiai elemzések során ezeket a kockázatokot is be kell vonni az elemzésekbe, következésképp nem elsősorban büntető- és általában jogi entitásként, hanem – azonos módon a kriminálszociológiai és a kriminálpszichológiai elemzésekhez⁵ – társadalom–közösség–személy dimenziókban kell e jelenségeket tanulmányozni.⁶ A globalizáció körülményei között a kriminológiai kutatások e tényezők és összefüggések vizsgálata nélkül kudarccra vannak kárhozthatva, mert elszigetelik az egyéni tettet annak társadalmiságától.

Mindezek után válaszoljunk a feltett kérdésre! *Mettől meddig (mekkora terjedelemben) tekinthető valamely kockázat elfogadhatónak, azaz olyannak, amikor még biztosan nem lépi át nemcsak a támogatott, de a túrt határt sem, s ezért semmiképp nem nevezhető tiltottnak?*⁷ Inverz módban megismételve az előbbi kér-

³ Uo.

⁴ Belovics Ervin – Geller Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I. rész*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2012, 267. o.

⁵ E kettős megközelítés fontosságát a kriminológiai kutatásokban már négy évtizeddel ezelőtt kiemelten fontosnak tartotta Szabó András a tudományterületünket megalapozó monográfiájában. Lásd Szabó András: *Bűnözés – ember – társadalom*. KJK, Budapest, 1980. Később lásd például Korinek László: A XX. század kriminológiája. In: Korinek László: *Bűnözési elméletek. V. fejezet*. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006, 359–371. o.

⁶ A gazdaság, a társadalom, a kultúra vagy éppenséggel a morál körét érintő makrokriminológiai elemzések során feltárt összefüggések bemutatása terjedelmi okokból e helyütt nem lehetséges. Lásd erről például korábban részletesen Irk Ferenc: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012; újabban Irk Ferenc: *Kockázatkezelés és bűnözéskontroll. Ügyészeti Szemle*, 2019/4.

⁷ A továbbiakban nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett kockázatokat is figyelemmel kísérijük.

dést: milyen feltételek és körülmények esetében elfogadható, vagy ellenkezőleg, elfogadhatatlan valamely kockázat vállalása?⁸

Erre a helyes válaszok a következők:

1. A vállalás – az alább felsorolt feltételek *együttes* előfordulása esetén – *elfogadható* (ezért támogatott vagy túrt kockáztatás), ha a kockázat vállalója
 - tudatában van annak, hogy kockázatot vállal;
 - tisztában van a kockázatvállalás (döntés) utáni tett lehetséges következményeivel;
 - a kockázat vállalása önkéntes;
 - lehetősége van a kockázatvállalás elkerülésére.
2. A vállalás – az alább felsoroltak bármelyikének előfordulása esetén – *elfogadhatatlan* (ezért tiltott kockáztatás), ha a kockázat vállalója
 - nincs tudatában annak, hogy kockázatot vállal;
 - nincs tisztában a kockázatvállalás lehetséges következményeivel;
 - a kockázat vállalása nem önkéntes;
 - nincs lehetősége a kockázatvállalás elkerülésére.

Az *elfogadható kockázat határainak* kijelöléséhez *további kérdések* megválaszolására is szükség van. Ilyenek például:

- Az embereknek és környezetüknek térben és időben milyen széles körét érinti a kockázat vállalása, és a lehetséges kockázati veszteségek elszívódása?
- Ebből a körből kik (melyek) azok, akik (amelyek) a kockázatot, valamint annak lehetséges kimenetelét akár nem is realizálják (mert nincsenek bizonyos előzmény–következmény valószínű összefüggései ismeretének birtokában), akár zokszó nélkül tudomásul veszik (mindig így csináltuk, ez a természetes) a kockázat tényét, a lehetséges veszteségekkel együtt?
- Van-e felelőse, s ha van, akkor akár személyi, akár intézményi szinten ki az (kik azok)? Csak a következménnyel érintett vagy veszélyeztetett kockázat vállalója-e, vagy (gazdasági tevékenységről lévén szó) a felelősségi hálózatban elhelyezkedő melyik személy vagy szervezet tekinthető-e ilyennek? Ha van(nak) ilyen(ek), az előzőekben feltett kérdések megismétlendők.

A bemutatott „algoritmus” mind morális (érték), mind jogi dimenzióban „lefuttatandó”, azaz a feltett kérdések egy álláspont kialakítása során minden esetben megválaszolásra kell(ene), hogy kerüljenek. Amennyiben e kérdések bármelyikére

⁸ Ezúttal mellőzzük annak a feladatnak az elemzését, hogy a felsoroltak megállapítása során milyen bizonyítási nehézségekkel kerülhetünk szembe.

nem sikerül adekvát választ adni, úgy ez a hiátus azt a feltételezést igazolja vissza, hogy a vizsgálat tárgyát képező kockázatkezelés hibás. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy ezek a kérdések gyakran lokális, még kevésbé regionális/globális méretekben nemhogy megválaszolva, de még csak feltéve sincsenek.

Az elmúlt mintegy száz év során a különféle kutatások és más vizsgálatok tárgyává tehető kockázatok köre nemhogy nem csökkent, hanem a gazdasági-társadalmi berendezkedésekben bekövetkezett mélyreható átalakulásokkal egyidejűleg egyre újabbak keletkeztek. Ezek szoros összefüggésben vannak e változásoknak részint az irányával, részint egyre gyorsuló tempójával. Az utóbbi évtizedek új globális kihívásai között tarthatjuk számon például az egyenlőtlenségeknek nemcsak a növekedését, hanem e számszerű gyarapodáson belül bekövetkezett minőségi változásokat, így a gyakran egészen új köntösökben megjelenő szegénység terjedését, a migrációt, vagy az EU-integráció (és részben dezintegráció) mind bonyolultabbá váló folyamatát. A korábbiaknál sokkal hangsúlyosabban problémává vált, és mind megoldhatatlanabb feladatok elé állítja az emberiséget a szervezetre káros anyagok környezeti terhelése, amelynek korábbi mennyiségi növekedése új kockázatok jelentő minőségi átalakuláson megy keresztül. (Ilyenek például a klímaváltozás és a hulladékszennyezés.) Újrafogalmazódott és a korábbiaknál bonyolultabbá vált a különböző érdekek artikulálása és érvényesítése. A csak példalózó felsorolásban jelzett problémák egy olyan időszakban jelentkeznek, amelyekre a tudományos-műszaki forradalom korábban elképzelhetetlen fejlődése jellemző, s amelyet az *ipari civilizáció társadalmából a hálózati társadalomba átvezető digitális civilizáció korszakának* nevezhetünk.

Ennek a sok évtizedet felölelő folyamatnak jelenleg egy közbenső szakaszában vagyunk, amelyet *kockázattársadalom* fogalommal címkézünk. Ennek az időszaknak kiemelt jelentőségű társadalmi-gazdasági specifikumát a *köz-kockázat* gyűjtőfogalom alá látom indokoltnak betagolni. A *köz-kockázat* fogalmi körébe a kockázatoknak azokat a csoportjait soroljuk, amelyek az emberek széles körét érintik, s gyakran nemcsak jelenlegi, hanem – esetleg generációkon át – jövőbeli életük alakulásának minőségét befolyásolják.

Ez a szemlélet igen közel áll Finszter Géza *társadalmi kockázat* kifejezésben tömörített álláspontjához, aki a következőképp foglal állást. „*A társadalmi kockázat a közösségben élő ember magatartásával kiváltott veszély. A veszély olyan jelenbeli állapotot jelöl, amely annak a valószínűségét hordozza, miszerint a társadalom által értéknek elismert anyagi és szellemi javakat a jövőben sérelem érheti. A sérelem lehet a javak megsemmisülése, értékük csökkenése, vagy értékgyarapító képességük elvesztése. Társadalmi a kockázat attól lesz, hogy a veszély létrehozója emberi magatartás, továbbá, hogy a*

veszéllyel fenyegetett értékek a társadalom által elismertek, megvédelmzésük nélkül magának a társadalomnak a léte kerülhet veszélybe.” Majd így folytatja: „A kockázat társadalmiságán mit sem változtat az, ha a jövőben fenyegető veszélynek kizárólag természeti forrása van, ami emberi közrehatás nélkül is elindít veszteségekhöz vezető oksági folyamatokat. Az ilyen kockázat azáltal válik társadalmivá, hogy az emberi létre jelent veszélyt, és elhárításának esélyei nagyban függenek a természetről szerzett ismeretek színvonalától, a társadalom felkészültségétől és szervezethezességétől, és a kockázatokra adott válasz megválasztásának minőségétől. (Az emberek nélküli világban sem a kockázat, sem a veszély, sem pedig a választás nem értelmezhető fogalmak.)”⁹

Az ilyesfajta kockázatok az emberiség történelme során sosem voltak teljesen ismeretlenek. Gondoljunk az évszázadokon, sőt évezredekken átívelő, újra meg újra megerősödő háborús kockázatokra vagy a nagy kiterjedésű járványokra. Az e fogalom alá sorolható kockázatoknak azonban mind a *kiterjedése*, mind a *társadalmi veszélyessége* a legutóbbi száz évben a gazdasági-társadalmi fejlődésben bekövetkezett változások részeként *más minőséget* öltött. Egyrészt a tömegpusztító fegyverek elterjedése (amelyek hatásairól ebben a dolgozatban a továbbiakban nem esik szó), másrészt az ipari és mezőgazdasági termelésben bekövetkezett jelentős, és egyre gyorsuló átalakulások azok, amelyek nagymértékben járultak és járulnak hozzá a globalizációhoz, s amelyek ugyanezen globalizációs folyamat következményeinek is tekinthetők. Ebben a (köz)kockázati csoportba tartozik például az ipari termelésben bekövetkezett jelentős fejlődés csakúgy, mint az atomenergia- vagy a klímakockázat.

Ebben a dolgozatban – miként már korábban erről szó volt – a gyakorlati példákat és ezek kriminológiai aspektusait a társadalomra/társadalmakra nagy veszélyt jelentő, vagy nagy kárt okozó, a termeléssel és fogyasztással összefüggő (a továbbiakban: veszélyes), *rendszerszinten érvényesülő (egészség)kockázatokra* összpontosítjuk. E *fogalmon* értjük az egészségkockázatoknak olyan súlyosabb eseteit, mint amilyenek az „eredménnyel” járó káresemények. A súlyos és tartós, számos esetben tartós vagy végleges egészségkárosodással járó, és így munkavégzésre alkalmatlanná válást előidéző egészségkockázatok, a termeléssel és a fogyasztással összefüggésbe hozható emberi sérülések és halálozások is idetartoznak. Ezeknek a kockázatoknak az *alanyai* kikerülhetnek akár a kockázatos munkavégzést folytatók, akár a termékfogyasztók, akár a különféle környezeti ártalmat (mint például szennyezett ivóvíz, levegő, sugárterhelés) elszívni kénytelen lakosság köréből. Az előbbieket *munkakockázatoknak*, az

⁹ Finszter Géza: A vállalható és a nem vállalható társadalmi kockázatok. In: Finszter Géza – Korinek László: *A rend kedvéért*. Magánkiadás, Budapest, 2019, 934. o.

utóbbiakat *fogyasztói kockázatok*nak tekintjük. A két csoportba sorolt *alanyai* egybe is eshetnek, de különbözhetnek egymástól. A *kockázatok következményeinek elszennvedői* lehetnek valamely kockázat létrehozói és egyúttal áldozatai, vagy csupán a mások által létrehozott kockázatoknak az áldozatai. A *kockázatok előidézéséért felelősek* rövid távon jellemzően a kockázatok előnyeit élvezők körébe tartoznak, közép- és hosszú távon azonban már a kockázatok vesztesei közé is sorolódhatnak.

Feltehető a kérdés: a szerző *miért tartja kiemelt fontosságúnak az egészségkockázat témakörét?* Az egyik válasz nem igényel bővebb okfejtést: azért, mert a kockázat irdatlanul széles tárgykörét összességében elemezni nemcsak lehetetlen, de értelmetlen feladatvállalás volna. Ezzel ellentétben bizonyos korlátok között (ezt teszi a kockázatelemzők többsége) – a kutató tehetségének, szorgalmának és nem utolsósorban szerencsájének köszönhetően – fáradozásai egy-egy jól behatárolt témakörön belül hasznosítható eredményhez vezethetnek el.

Az egészségkockázat kezelése a bűnügyi tudományokban – eminensen: a büntetőjogban – sosem volt problémamentes. A közlekedési – és részben a munkahelyi – balesetek körén belül sok évtizeden át aprólékos alaposággal végzett kutatások legalábbis ezt bizonyítják.

Mégis úgy vélem, helyes ezekre az ismeretekre támaszkodva érdeklődésünket kiterjeszteni az *újfajta kockázatok* elemzésére. Az *egészségkárosodás* fogalma egy nagy halmazt ölel fel, amelynek része természetesen a *sérülés és/vagy halál* lehetőségével is járó kockázatok. Így értelemszerűen a most említett teljes kör e munka elemzésének tárgya. Azonban – amint látni fogjuk – az egészségkárosodás egyre súlyosabb formáira ajtót nyitva mind nagyobb a bekövetkezés lehetőségének valószínűsége, ami számos előre nem látható ok-okozati, és a jelenség szempontjából előre láthatatlan és prognosztizálhatatlan véletlen tényező bekövetkezésétől (vagy épp ellenkezőleg: annak elmaradásától) függ.

A termelés, a fogyasztás és a termékmegsemmisítés metamorfózisáról

A következőkben röviden azt foglaljuk össze, hogy jelen világunkban milyen kockázatos utat tesz meg valamely termék annak alapanyaga előállításától készáruvá válásáig, felhasználásáig/hasznosításáig, majd azt követően a már szükségtelenné vált portéka megsemmisítéséig, illetve esetleges újrahasznosításáig, s mindez – kedvezőtlen feltételek fennállása esetén – milyen hatást gyakorolhat az e folyamatban részes emberekre, valamint a természeti környezet-

re.¹⁰ Szó esik arról is, hogy kik tekinthetők a globális kereskedelem nyerteseinek és veszteseinek.

A zöldkriminológia¹¹, továbbá a környezeti kriminológia¹² művelői körében jól ismert az az elmélet, amelyik az érdeklődőt hozzásegíti ahhoz, hogy megértse a globalizált világ fogyasztói társadalmának első megközelítésre talán irracionális döntéseiben megmutatkozó törvényszerűségeit. Ez a teória megmagyarázza azt, hogy *a jelenlegi gazdasági rendszer fenntarthatatlan, mert szoros összefüggés áll fenn a modern kori rabszolgamunka és a visszafordíthatatlanság határához érkezett környezetpusztítás között*. Ez az elmélet lehet a fundamentuma a környezetkriminológiának, s hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy megismerjük és megértsük egyrészt a büntetőjog szerepének korlátait, másrészt azokat a formációkat, amelyek segítséget nyújthatnak a nem kívánt gazdasági és társadalmi változások, kontrollálható korlátok között tartásához. A *Treadmill of Production (ToP) elmélete*¹³ azt mutatja be, hogy miképp veszik rá a termelésbe beruházó tőke érdekeinek képviselői a fogyasztókat arra, hogy pillanatnyi igényeiket minden más racionális döntés elé helyezve, a rendelkezésükre álló pénzeszközöket minél gyorsabban árucikkek megvásárlására fordítsák, nem törődve sem azzal, hogy

¹⁰ A *természeti környezet* kifejezés a fenntartható társadalommal és a fejlődéssel foglalkozó szakirodalomban általánosan használt fogalom. Gyulai Iván erről a következőket írja: „A fenntartható társadalom [...] egy olyan kultúrával és viszonyrendszerrel (a kultúra tág értelemben az ember és társadalmi, valamint természeti környezete közötti viszonyt rögzíti) jellemezhető, amely nem vesz el összességében többet a környezetéből, mint amennyi erőforrás képes folyamatosan megújulni.” Lásd: Gyulai Iván: Fenntartható fejlődés és fenntartható növekedés. *Statisztikai Szemle*, 2013/8–9., 801. o. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_08-09/2013_08-09_797.pdf

¹¹ Fogalmát lásd például Korinek László: *Kriminológia. I. kötet*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 224–226. o.; Irk Ferenc: Zöldkriminológiától a környezeti viktimizációig. Rövid fogalomtár és rendszertani összefoglalás. In: Finszter Géza – Kóhalmi László – Végh Zsuzsanna (szerk.): *Egy jobb világot hátrahagyni... Tanulmányok Korinek László tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2016, 337–352. o. [2016a]; Irk Ferenc: Zöldkriminológia: szemlélet, súlypontok, irányzatok. In: Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 53. OKRI, Budapest, 2016, 9–24. o. [2016b]

¹² Ennek fogalmát lásd Rob White – Diane Heckenberg: *Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm*. Glossary. Routledge, London–New York, 2014, pp. 298–303.; Irk Ferenc (2016b): i. m. 9–24. o.

¹³ A szóösszetételből álló fogalom magyar nyelvre a következőképp volna lefordítható: a termelés taposómalma, vagy a termelés futópadja. A továbbiakban az eredeti fogalom nemzetközileg használatos rövidítése lesz e dolgozatban is olvasható. Forrásmunkaként lásd például Allan Schnaiberg: *The Environment: From Surplus to Scarcity*. Oxford University Press, 1980; Allan Schnaiberg – David N. Pellow – Adam Weinberg: *The Treadmill of Production and the Environmental State*. Chicago, 2000. https://www.academia.edu/4638295/The_Treadmill_of_Production_and_the_Environmental_State

az árucikknek a termeléssel és a szállítással, sem azzal, hogy a hulladékgazdálkodással milyen a kapcsolata. Az egyre rövidebb idejű használatra szánt tárgyak birtoklása mára olyan szokássá vált, mint ha valaki egy olyan futópadon volna, amiről nem lehet leszállni, vagy egy egyre gyorsuló ütemben forgó mőkuskereket volna kénytelen hajtani, amit nem lehet sem lassítani, sem megállítani. (Ezt kívánja kifejezni az említett, és a nemzetközi szakirodalomban változatlan formában elterjedt angol nyelvű szókapcsolat.) A megállíthatatlanul fokozódó vásárlási vágy kielégítését szolgáló tárgyak kihordási ideje eleve rövid, s ez segíti elő a meglévők eldobását és új tárgyak/szolgáltatások mielőbbi megvásárlását.

A következőkben – az iménti elmélet gyakorlati alkalmazhatóságának bemutatása – néhány *veszélyes termelési kockázaton* keresztül fog megtörténni. Ebben a részben ezért egypár olyan termelési ágazatot választunk ki, amelyekben a nyersanyag előállításától kezdődően jól nyomon követhető az a folyamat, amely az előzőekben – elméleti síkon – került bemutatásra. Ezek az elemzésre *kijelölt termelőágazatok* a következők: árutermelő ipar (ruhaipar), árutermelő mezőgazdaság (élelmiszertermelés és -feldolgozás).

Röviden végig fogjuk követni azt a „honnan hová” folyamatot, amelynek során kiderülhet, hogy az ugyancsak kiválasztott *egészségkockázatok* miként kerülnek értékelésre („beszámításra”) a termelés, majd az azt követő szállítás, fogyasztás fázisában, végül a teljes folyamat lezárását jelentő hulladék kezelése (vagy éppenséggel ennek elmaradása) során. Ebből a célból a *termék előállításától annak megsemmisítéséig* terjedő árumozgás egynéhány jellemzőjének bemutatása következik.

A *termékek előállításával összefüggésben* indokolt szólni arról, hogy főként a harmadik világ országaiban (de nem csak ott) mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelés során alkalmazott munkamódszerek gyakran inkább idézik a XIX., mint a XXI. század műszaki színvonalát. Ezek legfőbb jellemzője az értékteremtéshez ugyan nélkülözhetetlen, ugyanakkor a termék értékéhez képest alacsony bérrel párosítható korszerűtlen technika és/vagy technológia használata, amelyik gyakran a munkavégzőt, s nem ritkán a szűkebb és tágabb környezetét is közvetlen vagy közvetett életveszélynek, egészségkárosodásnak teszi ki.

Az *ipari termelés* alapja gyakorta olyan ásványi eredetű nyersanyag, ami vagy a szükséges anyag kitermeléséből, vagy már korábban kitermelt anyagok újra-

hasznosításából keletkezhet.¹⁴ A *mezőgazdasági termelés* két olyan részére szükséges a figyelmet felhívni, amelyek mindegyikére a már említett kedvezőtlen körülmények jellemzők. Az *élelmiszertermelés* körülményei gyakran köszönőviszonyban sincsenek a nemzetközileg elfogadott normákkal, amelyek betartatása pedig nemzeti szinten elvárható volna.¹⁵ A *ruhaiparra* szintén alapvető nemzetközi normák be nem tartása állapítható meg különösen azokban a térségekben, ahol térben nem válik el nagymértékben egymástól egyrészt a termelés/termesztés, másrészt a termék feldolgozása.¹⁶

A termelés és a fogyasztás helyszínei között gyakran térben továbbra is nagy, időben azonban ma már gyakran csak kis távolságok vannak. A globalizált világ tette lehetővé ennek a kettősségnek az elterjedését, továbbá azt, hogy a termelés és a fogyasztás közötti *szállítási költségek* ne riaszthassák el a fogyasztókat a tömegtermelés során tőlük távoli vidékeken, akár más földrészekben előállított termékek megvásárlásától. Ez csak úgy valósulhat meg, ha a termelés költségeit (idetartozónak tekintve eminensen a munkabéreket, valamint a biztonsági előírásokra fordítandó költségeket) minimalizálják.

Ahhoz, hogy a nemzetközi kapitalista versenyben a vásárló számára vonzó áron jusson el az árucikk, a termelési lánc minden pontján¹⁷ szükség van a költségek minimalizálására. Ez ma többnyire csak a láncolat legelején állók legteljesebb kizsákmányolásával érhető el. Az eddig bemutatott extraprofit-orientált termelési és szállítási formációt egyrészt az agyamosott társadalom tagjainak reklámokkal feldúsított ToP-vágyakozása, másrészt e vágy minél tökéletesebb kiszolgálásának igyekezete tartja állandó mozgásban. A termelési és a szállítási költségek alacsonyan tartása teszi lehetővé, hogy a *fogyasztás* helyszíne azt a látszatot kelthesse, mintha a világ egyes részein a termelés és a szállítás körülményei olyan elvárásoknak felelnének meg, mint amilyenek a fogyasztók országaira jellemzők. Ezt a törekvést az alapozza meg, hogy a gazdaságilag fej-

¹⁴ Molnár Csaba: Véres kobalt tüzezi az akkumulátorforradalmat. *Index.hu*, 2019. április 1. https://index.hu/techtud/2019/04/01/akkumulator-gyartas_kobalt_kornyezetszennyezés_banyaszat_kongo/

¹⁵ Gemüse aus Sizilien. Die dramatischen Auswirkungen der intensiven Landwirtschaft. <https://www.br.de/fernsehen/das-erste/sendungen/report-muenchen/videos-und-manuskripte/landbau-italien-sizilien-pestizide-mafia-102.html>

¹⁶ Szabó Zsuzsanna: Modern kori rabszolgáság a divatvilágban. *Divatjog.blog.hu*, 2017. január 30. https://divatjog.blog.hu/2017/01/30/modern_kori_rabszolgasag_a_divatvilagban; <http://utajovo-be.eu/hirek/eu-tarsadalom-es-jog/3734-van-e-rabszolgamunka-a-magyar-divat-mogott>

¹⁷ Torontáli Zoltán: Megvan az oka, ha százzal húz el melletted egy 40 tonnás kamion. *G7.hu*, 2020. január 2. <https://g7.hu/vallalat/20200102/megvan-az-oka-ha-szazzal-huz-el-melletted-egy-40-tonnas-kamion/>

lett országokban a mai felnőtt generáció már egy olyan fogyasztói rendszerbe „nőtt bele” (a „későn jövők” pedig ezt a rendszert tekintették és tekintik mindmáig követendő példának), amelyik *kizárólag az árucikk megvételének költségére érzékeny, arra nem, hogy ez a költség – előbb vagy utóbb – milyen értékek lerombolásával párosul.*

A megsemmisítés a már szükségtelenné vált tárgyakat érintő cselekvés, ami hulladékkezelés formájában történik, s mind a termelést, mind a fogyasztást követheti. A hulladékkezelés egyik formáját jelentheti az *újrahasznosítás*. A termeléstől az árucikk megsemmisüléséig tartó folyamatban ennek a láncszemnek tulajdonítottak – és részben tulajdonítanak még ma is – legkisebb jelentőséget. Csak a valóban világméretekben tömegessé váló, és a régieket gyorsan újabbakkal felcserélendő árucikkek mennyisége, valamint az eldobásra szántak minősége hívta fel a figyelmet arra, hogy az egész emberiség egy *új kockázati forrással* néz szembe, aminek megoldási stratégiáját még nem dolgozták ki.

Az emberiség tájékozottabb, épp ennek következtében a jövő generációk életlehetőségei iránt fokozottan érdeklődő része azonban lassan tudomásul veszi, hogy a jelenlegi fogyasztási szokások nem tarthatók fenn, a fenntartható növekedést fel kell váltania a fenntartható fejlődésnek.¹⁸ Ennek oka a *termelés, a fogyasztás és a termék megsemmisítésének metamorfózisában* rejlik, úgyhogy most ennek rövid vázolója következik.

A *három jelenség (termelés, fogyasztás, megsemmisítés) metamorfózisának bemutatását* azzal a megállapítással kezdjük, hogy jelenkorunkban a *kapitalizmus és a természeti környezet között ellentmondás* van. Ezt az összefüggést a rendelkezésünkre álló, olykor egymásba kapcsolódó két környezeti elmélet – nevezetesen a termelés futópadja (a már ismertetett ToP-elmélet) és az ökológiai marxizmus – képviseli. Szerzőik azt állítják, hogy a kapitalizmus és a természet ellentmond egymásnak.¹⁹ Ezen érvelés logikájának megértéséhez azonban szükség van a kapitaliz-

¹⁸ Igaz, erre már a Római Klub szakemberei közel négy évtizeddel ezelőtt felhívták a figyelmet, s azóta számtalan fórumon további tudósok mutattak rá a ma még uralkodónak tekinthető gyakorlat veszélyes következményeire, ezeknek a riasztásokkal egyenértékű figyelmeztetéseknél azonban mind ez ideig kevés fogamatjuk tapasztalható.

¹⁹ Allan Schnaiberg: i. m.; John Bellamy Foster: *Marx's ecology*. Monthly Review Press, New York, 2000; John Bellamy Foster: A missing chapter of Monopoly Capital. *Monthly Review*, vol. 64, no. 3, 2012, pp. 3–23.; Paul Burkett: *Marxism and ecological economics*. Brill, Boston, 2006; Paul Burkett – John Bellamy Foster: The Podolinsky myth: an obituary. *Historical Materialism*, vol. 16, 2008, pp. 115–161.

mus alapvető működési elveinek vázolására, majd az említett elvek kiterjesztésére az ökológiai dezorganizáció megvitatásához. Ennek összegezése Lynch és szerzőtársai szerint a következőkben adható meg²⁰:

1. *„Tömören fogalmazva: a kapitalizmus jelenlegi rendszerében a szennyezés a termelés ára.*
2. *Bővebben kifejtve: A jelenlegi treadmill-gyakorlat döntő módon járul hozzá a termelés expanziójához, és a fogyasztást ösztönözve, folyamatosan eszkalálódva a globális ökológiai dezorganizációhoz. A modern világban az ökológiai dezorganizációért felelős költség a kormányoknál keletkezik. A kormányok hozzák meg a döntések sorát arról, miként lehet a kapitalizmust, a természetet, és a lakosságot, amelyet képviselnek, a leginkább támogatni. Ezzel kapcsolatban számos kérdés merül fel. Ilyenek például a következők:*
 - *Vajon egy kormány köteles-e behajtani a szennyezők díjait a szennyezésért?*
 - *Milyen gazdasági következményei vannak ennek, ha más kormányok nem teszik meg ugyanezt a választást?*
3. *Ha ugyanis a kormányok – például szerződéseken keresztül – nem fogadnak el egységes döntéseket az ökológiai dezorganizáció ellenőrzéséről, akkor a globális vállalatok, ha termelési erőiket új helyre helyezik át, egyszerűen el tudják kerülni a társadalmi kontrollt.”*

Az itt idézett és más szerzők szerint nyilvánvaló, hogy hagyományos piaci mechanizmusok közepette a globális kapitalizmus államspecifikus szabályokkal képtelen hatékonyan kontrollálni és elrettenteni a vállalatokat az ökológiai dezorganizáció létrehozásától²¹. A nemzeti kormányoknak el kell ismerniük, hogy a kapitalizmushoz hasonlóan szintén globálisaknak kell lenniük, mert e nélkül hatástalanok lesznek, amikor megpróbálják ellenőrizni a modern, globális kapitalista ToP-t és az ebből eredő ökológiai rendellenességet²². A globális vállalatok kiválasztják azokat a termelési politikákat, amelyek a legnagyobb mértékű megtérülést biztosítják a részvényesek számára, figyelembe véve a környezeti következményeket, vagy viselkedésüknek a közegészségre gyakorolt hatásait, kivéve, ha a külső hatások rákényszerítik a globális vállalatot a szabályok betartására. A kapitalizmus nem foglalkozik azzal, hogyan fog a világ huszonöt, száz vagy ezer év múlva kinézni, hanem egyedül a tőkefelhalmozás

²⁰ Michael J. Lynch – Michael J. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: Is It A Crime To Produce Ecological Disorganization? *British Journal of Criminology*, vol. 53, 2013, p. 1001.

²¹ Paul B. Stretesky – Michael J. Lynch – Michael J. Long: *How a Treadmill of Law Can Inform a Green Criminology*. Unpublished Manuscript, 2013 [2013a]

²² Kenneth A. Gould – David N. Pellow – Allan Schnaiberg: *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Paradigm Publishers, Boulder, 2008

céljából folytatja a ToP-t, a természetet fogyasztva, és azt árucikkeké alakítva. A kapitalizmus a természet és az emberi munka kizsákmányolásán, és a kizsákmányolás eredményének egyenlőtlen elosztásán alapul.²³

E témakör zárásaként *Joel Kovel* megjegyzését ajánlom az olvasó figyelmébe.²⁴ Szerinte az 1970-es években megkezdődött egyfajta *környezeti tudatosság*. Ennek ellenére, az azóta eltelt évtizedekben a világ ökológiai állapota tovább rosszabbodott. Kovel azt állítja, hogy két választási lehetőség előtt állunk: vagy a kapitalizmus, vagy a világ vége következik. Szerinte most (írta mindezt másfél évtizeddel ezelőtt) a „kapitalizmus bábjai” vagyunk, annak törvényei szerint cselekedve, s engedve, hogy uraljon bennünket ahelyett, hogy a dolgok fordítva lennének. Azt a következtetést vonja le, hogy a kapitalizmus sérti mind a „természet természetét”, mind az emberi természetet, és ezért ezt egy olyan életformával kell helyettesíteni, amely elősegíti a bolygó, az emberek és más fajok egészségét.²⁵

Az előzőekben felsorolt tevékenységek metamorfózisa azonban nem áll meg ebben a körben. Amennyiben a *szervezett bűnözés fogalmi és elemzési körét kiterjesztve alkalmazzuk*, úgy azt tapasztaljuk, hogy a jelen dolgozatban frekvenciát kapó témakör szoros összefüggésben van részint az *emberkereskedelemmel*, részint gyakran az előbbivel párosuló kényszer- és rabszolgamunkának a bűnügyi szakirodalomban hagyományosan exponált formáival, mint például a *szexuális kizsákmányolás*. A közös oksági megalapozás is evidens, hiszen a *kizsákmányolásnak lehetősége és egyben célja is valós szükséglet²⁶ és közigény kielégítése*. Többnyire a lokális lehetőségek döntenek el, hogy az emberek széles körét érintő igényeknek a kielégítése milyen formában történik meg: kizárólagos (például csak szexuális, illetve csak termelő tevékenységgel összefüggésben), vagy vegyes (például az előbbiek mindegyike egyszerre, vagy váltakozva) alakzatban.²⁷ Hiszen ezek közös lényegi

²³ Michael J. Lynch – Michael J. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: i. m. 1004–1007. o.

²⁴ Joel Kovel: *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* Zed Books, London, 2007, p. 3.

²⁵ Michael J. Lynch – Michael J. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: i. m. 1011. o.

²⁶ Szabó András műveiben és előadásában visszatérően hangsúlyozta, hogy a bűnözés szükségletkielégítést és problémamegoldást jelent. Lásd például Szabó András: i. m. 103. és köv. o. Idézi Korinek László (2010): i. m. 132. o.; továbbá Szabó András: *Igazságosan vagy okosan?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

²⁷ Lásd erre Bozzay Balázs: Román nők ezreit erőszakolták meg és kényszerítették munkára Szicíliában. *Index.hu*, 2019. 12. 30. https://index.hu/kulfold/2019/12/30/emberkereskedelem_kenyszermunka_nemi_eroszak_kizsakmanyolas_olaszorszag_roman_ferfi/

jellemzője, hogy valamennyi formájukban egyúttal gazdasági kizsákmányolást (is) jelentenek. Ennek legsúlyosabb változata a *modern kori rabszolgaság*, ami szintén nemcsak távoli országokban, hanem az Európai Unió tagállamaiban is jelen van.

Ugyancsak a ToP-metamorfózisának részeként kezelhetők azok a már jelenünkben is létező, ám a jövőben egyre nagyobb gyakorisággal várható, a *klíma-változástól nem függetleníthető háborúk*, amelyek akár az *éhség és a vízhiány* miatt alakulnak majd ki.²⁸ A világ egyre nagyobb – és ma még a népesség számát tekintve mindinkább ellehetetlenülő – részét érintő természeti csapások elől *nem lesz lehetőség* határzárakkal védekezni, s úgy tűnik, elkésve került a politikai beszéd fókuszába az az ötlet, hogy a szegénység problémáit helyben kell kezelni, a biztonságosabb helyek irányába *menekülők* milliót, később tíz- és százmillióit pedig oda kell visszaküldeni, ahonnan érkeztek. *Nem lesz lehetőség* a jobb életre vágyó *gazdasági migránsok* feltartóztatására sem. (Bár nem kevesen vannak, akik úgy vélik: ez a képezhető munkaerő-tartalék lenne az egyedüli garanciája annak, hogy a gazdag országok egyre csökkenő népessége miatti munkaerő-keresletet pótolni, ezáltal pedig a termelés színvonalát továbbra is magasan lehessen tartani.) Az az álláspont viszont akceptálható volna, amelyik szerint bár – a már elért viszonylagos saját jólét védelmében – *eltűrhetetlen* a menekülők életének feláldozása, azonban a különböző országok, országeközösségek a *Föld élhető környezetének elpusztításában játszott múltbeli és jelenlegi szerepükkel azonos arányban vállaljanak részt mind a kármegelőzésben, mind a kárkövetkezmények viselésében. A teherviselési arány* kijelölését célzó rangsor felállításához a ma leginkább használható mérőszámnak az elmúlt ötven-hetven évre vetített, egy főre jutó GDP alakulása tűnik.

Az előzőekben részletezett kapitalizmuskritika nem mond ellent Finszter Géza következő állításának, amelyik szerint *„Ha a tőkés termelési módot nem a multinacionális vállalatok és a bankok profitéhségével azonosítjuk, hanem a tulajdon szentségével, a szerződéses szabadsággal és a törvény előtti egyenlőséggel (ezek a burzsoá társadalom*

²⁸ Ez ma már nem a jövő időre vonatkoztatható vészjelzés. Az ausztrál rendőrségnek új problémával kell szembenéznie: a szigetországban tomboló kánikula miatt olyan tolvajbandák alakultak, amelyek nem pénzre vagy ékszerre hajtanak, hanem a farmokon összegyűjtött vízkészletekre. Ausztráliában ugyanis egyre gyakoribbak a víztározóknál történt bűncselekmények. Legutóbb például háromszázezer liternyi vizet vittek magukkal a tolvajok az Új-Dél-Walesben lévő Evans Plainból. *Élő bolygónk*, 2020. január 1. https://www.elobolygonk.hu/Klimahirek/Viz/2020_01_01/mad_max_ausztraliaban_viz_kell_a_tolvajbandaknak_

alappillérei), akkor a következőkre jutunk. Ennek a termelési módnak adekvát politikai rendszere (a polgári állam) a demokratikus jogállam (joguralom, hatalmi ágak megosztásának elve, emberi jogok tisztelete, a politikai szabadságjogokra alapuló parlamentarizmus).²⁹ Ehhez a megállapításhoz azonban hozzáfűzésre kívánkozik két gondolat. Az egyik: kétségtelen, hogy a kapitalizmus – és ahogy Finszter fogalmaz e termelési módnak adekvát polgári rendszere – meghaladta az azt megelőző olyan társadalmi formációkat, mint például a feudalizmus. A szerző által a polgári állam lényegi ismérveként kiemelt jellemzők – *elméletben* – magasztos elvek. Ezek azonban – a gyakorlatban – a maguk tisztaságában soha nem zárták ki a tőkés termelési mód profitéhségét, amelyet a globális szintre emelkedett multinacionalitás egyre inkább kizárólagossá tesz. A tőkés termelési mód a mindennapi *gyakorlatban* ma már mindinkább ezeken a kizárólagosságokon nyugvó sikerekről ismerszik meg, ezáltal azonban egyre erőteljesebben és gyorsabban sérül a polgári állam ideája. Egyelőre csak halvány és bizonytalan jelzéseket észlelhetünk arra vonatkozóan, hogy a polgári államok világméretben hajlandók és képesek lesznek a jelenlegi termelési gyakorlat leépítésére, és új elvek alkalmazásával, a fenntartható növekedést elutasítva, a fenntartható fejlődés irányába haladni.

A következményekről

Már a korábbiak során is említés történt arról, hogy a globalizáció fogalmába egybegyűjtött társadalmi-gazdasági változások, elsősorban a klímaváltozás, és annak járulékos okai súlyos veszélyt jelentenek az emberiségre. Az úgynevezett zöldkriminológia ezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Így most – figyelemmel a ToP-elmélet ismertetésekor tett megállapításokra – *viktimológiai megközelítésből* erre a témakörre összpontosítunk.

Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) hosszú ideje vizsgálja az egyes országokban és országrégiókban dolgozók munkavégzésének biztonságát, és ajánlásokat tesz a feltárt rendellenességek visszaszorítására.³⁰ Nagyrészt mindhiába teszi meg jelzéseit, mert a korábban példákön bemutatott termelési anomáliák száma és súlya ennek ellenére nem csökken. Ennek oka, hogy a világ számos országában olyan munkabiztonsági körülmények tekinthetők normálisaknak, amelyek számunkra elképzelhetetlenek. Ezekben az államokban

²⁹ Finszter Géza (2014): i. m. 5–25. o.

³⁰ Lásd erről bővebben http://ommf.gov.hu/index.php?akt_menu=401; továbbá <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>

modern kori rabszolgáskorban dolgoznak³¹, és ilyen körülmények között termelnek a világ gazdag országainak piacaira olyan élet-, egészség- és munkabiztonsági hiányosságok közepette, amelyek nemcsak a munkavégzőket, hanem kisebb-nagyobb körzetben az ott lakókat is mérgezik, leginkább a levegő és az ivóvíz súlyos szennyezettsége folytán. Még hiányoznak azok – a jelenleg leginkább a civil szervezetek által – követelt felmérések is, amelyek e körülmények rövid, közép- és hosszú távú következményeit számszerűsíténék. Néhány adat azonban rendelkezésre áll ahhoz, hogy a világ gazdasági szempontból vezető országainak elsősorban felelős vezetői, másodsorban polgárai – rövid távú gazdasági érdekeiket nem preferálva ugyan, de morális érzékenységüket bizonyítandó – változtassanak.³²

Michael Lynch, Michael Long, Kimberly Barrett és Paul Stretesky korábban idézett tanulmányukban³³ arra hívják fel a figyelmet, hogy a *zöldbűncselekmények* alapvetően különböznek az állami nyilvántartásokba felvett, és a statisztikai adatbázisokba feltöltött hagyományos, úgynevezett street crime körébe tartozóktól, mint például az emberölés, a nemi erőszak, a rablás, a testi sértés, a lopás és a gépjárműlopás. *Jarrell és munkatársai*³⁴, továbbá *Lynch*³⁵ adatbázisok elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a zöldbűncselekmények áldozatainak száma meghaladhatja az állam által nyilvántartott bűnügyi statisztikák-

³¹ A 2018. évi Global Slavery Index (<https://www.globalslaveryindex.org/>) szerint több mint negyvenmillió emberrel bánnak rabszolgaként a világon – ezt a WFF és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet már tavaly megállapította –, és ezért a fejlett országok is felelősek, mert háromszázötvenmilliárd dollár értékű olyan árut importálnak évente, amelyekről a jelentés szerint feltételezhető, hogy kényszermunkával állították elő. Az importáruk jelentős része laptop, számítógép és mobiltelefon, 200,1 milliárd dollár összegben. A ruházatok 127,7 milliárd dollárt tesznek ki, a halaké 12,9, a kakaóé 3,6, a cukornádé 2,1 milliárdot. Az országok tekintetében az Egyesült Államok keres ezen a legtöbbet: száznegyvennégy milliárd dollárt, őket követi Japán negyvenhét- és Németország harmincmilliárddal. Több mint 40 millió rabszolga él a világon. *Maszol.ro*, 2018. július 20. <https://www.maszol.ro/index.php/kulfold/99441-tobb-mint-40-millio-rabszolga-el-a-vilagon>

³² Erről részletesebben lásd Irk F. (2019): i. m.

³³ Michael J. Lynch – Michael A. Long – Kimberly L. Barrett és Paul B. Stretesky: i. m. 997–1016. o.

³⁴ Melissa L. Jarrell – Michael J. Lynch – Paul B. Stretesky: Green criminology and green victimization. In: Bruce Arrigo – Heather Bersot (eds.): *The Routledge Handbook of International Crime and Justice Studies*. Routledge, London, 2013

³⁵ Michael J. Lynch: Reflecting on green criminology and its boundaries: Comparing environmental and criminal victimization and considering crime from an eco-city perspective. In: Nigel South – Avi Brisman (eds.): *The Routledge International Handbook of Green Criminology*. Routledge, London, 2013

ban jelentettekét. Miként *Hillyard és Tombs*³⁶ rámutatott: a zöldbűncselekmények széles skálája létezik. *Hall*³⁷ szerint a zöldbűncselekmények áldozatai közé tartoznak a nem hagyományos áldozatok, akiket a kriminológusok általában nem vizsgálnak meg. *Ellefsen és társai*³⁸, továbbá *Nurse*³⁹ arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberi áldozatok mellett a zöldbűncselekményeknek nem emberi áldozatai is vannak, beleértve az állatokat, növényeket és ökoszisztémákat. Lynch szerint a zöldbűncselekmények száma csak azért nem haladja meg a rendőrség által regisztrált olyan bűncselekményekét, mint például a gyilkosság, a nemi erőszak, a támadás, a zaklatás, a betöréses és a gépjárműlopás, mert ezeknek az áldozatoknak több kategóriája van.⁴⁰

A zöldkárokozások áldozatainak száma – a viktimizált emberek számát tekintve – a tipikus közterületi bűncselekmények áldozatainak számához képest nagyobb, mert egyetlen zöldbűncselekmény százasa, ezres vagy éppenséggel milliós nagyságrendben követelhet emberi áldozatokat, az áldozatok egy része visszatérően viktimizálódik, aminek időtartama nagyon hosszú lehet. Továbbá ezek a bűncselekmények nemcsak egy-egy szűkebb környezetnek, hanem gyakran a világ egészének természetét megváltoztatják, olyannyira, hogy kisebb vagy nagyobb körzeteiben lehetetlenné válik az élet.⁴¹ A következményekről készült felmérésekből, becslésekből és számításokból kitűnik, hogy részint lokális, részint globális méretekben ezeknek a károkozásoknak a *pénzügyi kihatásai* hatalmasak. Érdeemes megjegyezni, hogy a zöldbűncselekményekhez kapcsolódó számos fontos tendencia mind lokálisan, mind világszerte érinti az ökológiai rendszereket. Az Egyesült Államokban például az erdőterület töredezettebbé vált, ami az erdőte-

³⁶ Paddy Hillyard – Steve Tombs: Beyond Criminology? In: Paddy Hillyard – Christina Pantazis – Steve Tombs – Dave Gordon – Daniel Dorling (eds.): *Criminal Obsessions: Why harm matters more than crime?* Crime and Society Foundation, 2005, pp. 5–22.; Paddy Hillyard – Steve Tombs: *Crime, law and social change*. Springer, 2007

³⁷ Vö.: Matthew Hall: Victims of Environmental Harms and Their Role in National and International Justice. In: Reece Walters – Diane S. Westerhuis – Tanya Wyatt (eds.): *Emerging Issues in Green Criminology. Exploring Power, Justice and Harm*. Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2013, pp. 218–241.

³⁸ Rune Ellefsen – Ragnhild Sollund – Guri Larsen (eds.): *Eco-global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges*. Ashgate, Farnham–Burlington, 2012

³⁹ Angus Nurse (2013): Perspectives on Criminality in Wildlife. In: Reece Walters – Diane S. Westerhuis – Tanya Wyatt (eds.): i. m. 127–144. o.

⁴⁰ Michael J. Lynch: i. m.

⁴¹ Michael J. Lynch – Michael A. Long – Kimberly L. Barrett és Paul B. Stretesky: i. m. 999. o.

rület egészének veszteségével járt.⁴² Ez negatívan befolyásolja a fajok fenntartását és különösen az éghajlati és hőmérsékleti változások miatt az ökoszisztémák egészségét.⁴³ A kutatások hasonló eredményekre jutottak a globális ökoszisztéma és annak stabilitása vizsgálatok.⁴⁴

A megbetegedések és az idő előtti halálesetek negyedét világszerte a környezetszennyezés és a környezet rombolása okozza – olvasható az *ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP)* 2019. március 13-án bemutatott jelentésében. A jelentésben az áll, hogy a levegő- és vízszennyezés, valamint az ökoszisztémák egyre fokozódó rombolása több milliárd ember életét fenyegeti és befolyásolja, valamint jelentősen károsítja a világgazdaságot. Az állandó gazdasági növekedésbe vetett hit a jövőbeli halálozási arányok, munkából való kiesések és egészségi kockázatok tekintetében értelmetlen – írták a szakértők.

A *Global Environment Outlook (GEO – Globális környezeti kilátások)* című jelentésén hetven ország kétszázötven kutatója dolgozott hat éven át. A tanulmány készítői adathalmazok révén értékelték a környezeti befolyások hatását több mint száz betegség kialakulására. Eredményük szerint a környezetszennyezés növekvő mértéke egy olyan világszintű járvány kialakulását támogatja, amely egyre nagyobb gazdasági károkat okozhat. Ugyanakkor tovább nyílik a gazdagok és szegények közötti olló is – figyelmeztettek a tudósok. Az ipari or-

⁴² Jerry A. Griffith – Stephen V. Stehman – Thomas R. Loveland: Landscape Trends in Mid-Atlantic and Southeastern United States Ecoregions. *Environmental Management*, vol. 32, 2003, pp. 572–88.

⁴³ Souleymane Fall – Dev Niyogi – Alexander Gluhovsky – Roger Pielke Sr. – Eugenia Kalnay – Gilbert Rochon: Impacts of Land Use Land Cover on Temperature Trends over the Continental United States: Assessment Using the North American Regional Reanalysis. *International Journal of Climatology*, vol. 30, 2010, pp. 1980–1993.

⁴⁴ Lásd Stuart H. M. Butchart – Alison J. Stattersfield – Leon A. Bennun – Sue M. Shutes – H. Resit Akçakaya – Jonathan E. M. Baillie – Simon N. Stuart – Craig Hilton-Taylor – Georgina M. Mace: Measuring Global Trends in the Status of Biodiversity: Red List Indices for Birds. *PLoS Biology*, vol. 2, 2004, pp. 383–417.; Wolfgang Cramer – Alberte Bondeau – Sibyll Schaphoff – Wolfgang Lucht – Benjamin Smith – Stephen Sitch: Tropical Forests and the Global Carbon Cycle: Impacts of Atmospheric Carbon Dioxide, Climate Change and Rate of Deforestation. *Philosophical Transactions of the Royal Society B. Biological Sciences*, vol. 359, 2004, pp. 331–343.; Joy B. Zedler – Susanne Kercher: Wetland Resources: Status, Trends, Ecosystem Services, and Restorability. *Annual Review of Environmental Resources*, vol. 30, 2005, pp. 39–74.; Robert J. Nicholls – Frank M. J. Hoozemans – Marcel Marchand: Increasing Flood Risk and Wetland Losses due to Global Sea-Level Rise: Regional and Global Analyses. *Global Environmental Change*, vol. 9, 1999, pp. 69–87.; Vö: Michael J. Lynch – Michael A. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: i. m. 1000. o.

szágok túlfogyasztása, élelmiszer-pazarlása és szennyezése a szegényebb országokban éhezéshez, fokozódó szegénységhez és betegségekhez vezet.⁴⁵

Konklúzió

Mára talán sokak számára nyilvánvalóvá vált: a ToP-elméletben kidolgozott, a szakadatlan gazdasági növekedésre és fogyasztásra alapozó termelési-fogyasztási mód sokáig nem folytatható anélkül, hogy ennek a már jelenleg is jól látható negatív következményei visszafordítók legyenek. A *környezetpusztítás* két fő formája: egyrészt a túlfogyasztással összefüggő, mindent elborító *szemét- és hulladék* kezelésének világméretű megoldatlansága, másrészt – és az előbbtől nem függetlenül – a *természetkárosítás* legkülönbözőbb változataiban megnyilvánuló *globális gazdaságiérdek-érvényesítési gyakorlat arra kell (de legalábbis kellene) hogy ösztökélje a politikusokat, hogy ebbe az egyre gyorsuló futószalagba, a kontrollálhatatlan kockázatok megszüntetése érdekében fékeket, illetve ellensúlyokat építsenek be. A tudós szakemberek feladata nem kevesebb, mint hogy olyan ajánlásokkal szolgáljanak, amelyek a kockázatok irányítás alatt tartását valószínűsítik.*

A korábbi behatárolásnál maradva, ezúttal is csak a társadalmakra nagy veszélyeket jelentő, illetve a társadalomnak nagy károkat okozó termeléssel és fogyasztással összekapcsolódó egészségi kártételekkel és kockázatokkal foglalkozunk. A továbbiakban az *egészségkockázat-menedzselés mai állapotával* kapcsolatban teszünk néhány észrevételt és elvárást.

1. Az előbbieken már példalózó jelleggel bemutatott tényanyagok birtokában megállapítható, hogy az *első* (gazdaságilag fejlett) *világ* viszonylagos gazdagsága – ha nem is kizárólagosan, de – a *harmadik* (gazdasági fejlettségben elmaradott) *világban* munkát végzők kizsákmányolásának következménye. Azért nem kizárólagosan, mert ez a munkáltatási módszer – még ha az előbbitel összevetve szűkebb körben is, de – a gazdaságilag fejlett országok munkáltatói gyakorlatától sem idegen.
2. Az előbbiből levezethető a következő elvárás: az egészségkockázat-menedzselés holnapja az egyetlen oszthatatlan világ koncepciója szerint alakuljon. Ennek előfeltétele, hogy a nemzetközi szervezetek által részint előírás, részint elvárás, illetve ajánlás formájában megfogalmazott szabályok világszerte érvényre juttathatók legyenek. Ne valamely ország vagy régió gazdagságától, illetve szegénységétől függjenek a munkavégzők

⁴⁵ <https://www.hirado.hu/tudomany-high-tech/zold/cikk/2019/03/13/a-halalozasok-es-betegsegek-negyedet-a-kornyezetszennyez-es-okozza>

választási lehetőségei. A kizárólag a lakókörnyezettel összefüggő *munkaválasztási kényszerek* – és ezzel párhuzamosan a kizsákmányolás ma ismert leggyakoribb formáinak – *kezelése* halaszthatatlan feladat, s ehhez biztosan nem elegendő (sőt azt is állíthatjuk: teljesen felesleges) koordinálatlanul és koncepciótlanul az egyes országok jogrendjében büntetéssel fenyegető tilalomfák felállítása. Ez a látszattevékenységnek minősíthető igyekezet legalábbis mindaddig hatástalan lesz, amíg ezt nem egészíti ki részint országokon belüli, részint a termékek szállítási útvonalának minden egyes csomópontján hatékony (tehát nem eseti, szűrőpróbaszerű, hanem folyamatos) *ellenőrzés*. Ezekon az ellenőrzési pontokon volna lehetőség a hatósági beavatkozásra, ennek egyikeként *tettarányos büntetés kiszabására*. Feltéve, hogy ez nem korlátozódna – mint ez általában megszokott – a „kis halak” megbüntetésére, hanem a hálózatot mozgató szervezetek működésének adott helyszínhez köthető megszakítására koncentrálna. A jelenlegi helyzet annál sokkal összetettebb, mint amit egyetlen válaszreakcióval meg lehetne oldani. A *problémahálózatra hálózatosan reagáló válaszlehetőség* szükségeltetik. Ennek a szemléletnek az érvényesítése csak egyféleképpen képzelhető el: a ma hátrányt szenvedők kárai egy részének átterhelése a ma előnyt élvezőkre.

3. A *megvalósítás* a nyersanyag (legyen az ércbányászat vagy paradicsomtermesztés) kitermelését és árucikké átalakítását elvégzők törvényileg szabályozott és ellenőrzöttén kifizetett *minimálbérének* biztosításával kezdődhetne. A jelenlegi rendszer működtetőinek fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a két végpont (a termelő és a végfelhasználó) között ne legyen kapcsolat, ahol pedig vannak ilyenek, azok üzleti titkok kategóriájába sorolódnak. Erre is visszavezethető, hogy sem az árusító cégeket, sem a vevőket nem érdekli ez a folyamat. Sőt azokat sem, akik a termelés külső támogatásához hozzájárulnak. Így fordulhat elő, hogy például az Európai Unió határain belül az *EU-s támogatások jelentős része* is a teljes hálózatot működtető szervezetekhez jut (s náluk is marad), és miként ez számos tényfeltáró riportműsorból tudható, ebből semmi nem jut az embertelen, veszélyes körülmények között dolgozó munkásokhoz. Úgy tűnik, az *Európai Unió döntéshozói a támogatások elbírálásakor a munkakörülményeket nem vizsgálják*, annak a döntéshozatalban nincs szerepe. Itt pedig *bezárul a kör*: a termelő vállalkozótól a fogyasztóig terjedő lánc valamennyi szereplőjét egyetlen szempont érdekli: a termék megfelelő minőségéhez (ideértve a biotermékek ugyancsak gyakran ellenőrizetlen minőségét) párosuló *legalacsonyabb ár*.

Az előadottak alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a jelenlegi fogyasztói társadalom filozófiájának teljes leépítésére és egy új termelői és fogyasztói társadalom képezésére, majd megvalósítására, s ehhez emberöltőnyi időre van szükség. A konkrét megoldást célzó feladatokra adandó válaszlehetőségekkel összefüggésben elsőként a *peremfeltételeket* kell megvizsgálnunk. Ennek megfelelően lényegében két *vízió* vázolható. Ezek egyike, a *peszsimista jövőkép* tömören oly módon írható le, hogy amennyiben a ToP, még ha részleteiben folyamatosan módosuló körülmények között, és ebből fakadóan változó formákban, de továbbra is zavartalanul működik, akkor lényegét tekintve a *jelenlegi termelési és fogyasztási állapotok konzerválódnak*, ám *egyre romló végkimenettel*. Ezután is folytatódik a mennyiségi növekedés, ehhez pedig a jövőben is szükség van a kizsákmányolás jelenlegi módszereire és eszközeire. Ennek *következményei* között tartjuk számon, hogy az egyes országok lakosságának többsége közötti gazdasági szakadék tovább növekszik, s nem történik lényeges javulás az egészségkockázatok terén sem. Ezt a jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyok lemerevedésének tekinthetjük, ami *stagnálást* jelent mindaddig, amíg a környezeti körülmények miatt a szociálisan teljesen szétszakadt társadalmakban robbanás nem következik be.

A *másik, az optimista jövőkép* megvalósulása azt feltételezi, hogy a kapitalista termelési módban, beleértve a termeléstől a hulladékgazdálkodásig bezáruló, korábban már részletesen leírt folyamatot – gyors és gyökeres változás következik be. Ez a világszerte szükségessé váló, és *következményeiben* – a termeléstől a hulladékgazdálkodásig terjedő teljes láncban – a *méltányos profit* elvén alapuló gazdálkodást fogja jelenteni.⁴⁶ A *jövőkép* része, hogy bizonyos (érték)határon felül ne legyen érdemes extraprofitot termelni, ennek érdekében kockázatot vállalni, illetve munkaadóként a dolgozóval vállaltatni. Helyette vonzó legyen a profitnak legalább egy meghatározott részét a szűkített vásárlói igények kiszolgálásához megtermelő *árucikkek biztonságos előállításába* fektetni. A korábban nem létező technikai feltételek mára már adottak, az egészség- és környezetkárosító anyagok és módszerek immár kiválthatók biztonságosakkal, amelyek azonban – legalábbis amíg van olcsóbb, és ezért a drágább még nem válik tömegessé – egyelőre többnyire több pénzbe kerülnek. Emiatt mindaddig, amíg nem állnak rendelkezésre a termelők érdekeit kellő hatékonysággal befo-

⁴⁶ A jelenleg ismertek közül ilyenek például a ma még leginkább csak a jövő víziói közé sorolható körforgásos gazdaság, a nemnövekedés modellje, a Preston-modell. A globális víziókat kiegészítők közül az úgynevezett ökofalvak modellértékű kezdeményezéseit, vagy a nagyüzemi termelésre beállított földművelés technikájának – például a szántás mellőzése általi – megváltoztatását sorolhatjuk ide.

lyásolni képes morális, gazdasági, jogi és egyéb eszközök, alkalmazásuk nem fog általánossá válni. E folyamat gyorsításának, az új kezdeményezések megerősítésének fontos előfeltétele a társadalmi szervezeteknek, távolabbról a privát szféra fontosságának felértékelődése.

Bármelyik (mindkét) jövőkép esetében szükség van annak kimunkálására és jogi szabályozására, hogy egyrészt mely köröket lehet az aktuálisan érvényesülő gazdaság közvetlen és közvetett áldozatainak tekinteni, mi a teendő velük kapcsolatban, különös tekintettel a prevencióra és a kárkompenzációra. Ugyancsak bármelyik jövőkép megvalósulása esetén nem mellőzhető a fennálló helyzet továbbéléséért, illetve fejlesztéséért felelős személyek és intézmények definíció-szerű megjelölése, kártételeik pénzbeli értékének nyilvánosságra hozatala, és ennek függvényében a felelősségre vonás és/vagy kárkompenzáció mennyiségének és minőségének – előre megismerhető elvek alapján történő – számszerűsítése.